

Lidia Pasik

Rytmoanaliza ulicy Św. Marcin

Studia Kulturoznawcze nr 1 (5), 129-136

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LIDIA PASIK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
I rok SUM, kulturoznawstwo

Rytmoanaliza ulicy Św. Marcin

Wstęp

Badania dotyczące rytmoanalizy ulicy Św. Marcin w Poznaniu zostały przeprowadzone w ramach projektu „Strefa Święty Marcin” zorganizowanego przez Centrum Kultury Zamek. Materiał wizualny został zebrany w okresie od listopada 2013 do stycznia 2014 r. Celem badań było wychwycenie występujących rytmów i ich zmian spowodowanych modernizacją nawierzchni. Inspirację i punkt wyjścia do refleksji nad zjawiskiem rytmu w mieście stanowiło pojęcie rytmoanalizy, wprowadzone do refleksji nad miastem przez XX-wiecznego francuskiego socjologa Henriego Lefebvre’a.

Na potrzeby badania za pomocą metody obserwacji jawnej uczestniczącej zgromadzony został materiał w postaci filmów, zdjęć i wywiadów bezpośrednich. Taki dobór technik badawczych, jako swoisty *bricolage*¹, pozwolił na rejestrację i uchwycenie dynamiki zmian zachodzących na ulicy Św. Marcin i w jej pobliżu.

Rytmoanaliza to sposób badania przestrzeni społecznej na podstawie występujących w niej rytmów. Rytm to cyklicznie powtarzająca się relacja między podmiotem a obiektem, która wyznacza każdą rzeczywistość. Samo pojęcie Lefebvre zapożyczył od Gastona Bachelarda i wraz z żoną badał za pomocą teorii rytmów miasta śródziemnomorskie. Dostrzegł związki między położeniem geograficznym a specyfiką miasta. Wyróżnił dwa typy miast: miasta solarne – położone nad Morzem Śródziemnym i lunarne – usytuowane nad oceanem². Uważał, że pierwsze z nich tworzą bardziej sprzyjające warunki do roz-

¹ Szerzej na temat tej metody: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. II, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.

² K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom, C. Schmid, *Space, difference, everyday life. Reading Henri Lefebvre*, Routledge, Taylor & Francis Group, Nowy Jork – Londyn 2008, s. 170.

woju działalności miejskiej. Położenie geograficzne jest więc w tym ujęciu jednym z głównych czynników wpływających na charakter i funkcjonowanie miasta. Inspirację dla koncepcji rytmologii stanowiły fale rozbijające się o skały. Pisząc o tym, że „nie można obserwować pojedynczej fali”³, Lefebvre miał na myśli rytmologię. Uważał, że nie można rozpatrywać rytmu jako zjawiska wyizolowanego. Pojedynczy rytm, niezestawiony z innym rytmem i wyrwany z kontekstu sytuacyjnego, nic bowiem nie znaczy.

Lefebvre szczególną uwagę zwracał na dźwięki wytwarzane przez miasto i mieszkańców. Dla badacza, który przez większość swojego życia mieszkał w jednym miejscu, w domu przy ulicy Rambuteau w Paryżu, znajomość rytmów paryskiej ulicy była czymś naturalnym. Owa bliskość spowodowała, że do badania rytmów wystarczyło mu jedynie okno wychodzące na ulicę. Rytmologia w ujęciu Lefebvre’a to „zdolność słuchania otoczenia, domu, ulicy”⁴. Rytm jest zależny od organizacji przestrzeni i jej rodzaju (inny dla przestrzeni publicznych, inny dla prywatnych). Sytuuje się pomiędzy dźwiękami a długością ich trwania. Wszędzie tam, gdzie powstaje interakcja między miejscem, czasem a wydatkowaniem energii, istnieje rytm.

W społeczeństwie kapitalistycznym rytm można przyrównać do produktu. Przestrzeń miejska to przestrzeń hegemonii – władzy. Podlega regułom narzucanym przez tych, którzy tę władzę realnie posiadają.

Rytmy determinowane są przez czas, zmieniają się wraz z dobowym cyklem. Lefebvre wyróżnił czas cykliczny i czas linearny. Ten drugi jest charakterystyczny dla ponowoczesnego miasta. Czas cykliczny jednak całkowicie nie zanikł. W ponowoczesnym mieście wyznaczają go rozkłady jazdy komunikacji miejskiej i godziny otwarcia sklepów. Na triadę Lefebvre’a składają się: czas, przestrzeń rozumiana jako *social space* (dzieląca się na przestrzeń publiczną i prywatną) oraz energia. Codziennosc w społeczeństwie ponowoczesnym jest opresyjna względem jednostki. Codzienne praktyki nie pozwalają jej na dokonanie modyfikacji. Jedną ze strategii oporu jest łamanie zasad poruszania się w przestrzeni miejskiej. Do tego celu jednostka wykorzystuje to, co jej najbardziej bliskie – własne ciało.

Ciało funkcjonuje w kilku rytmach naraz, generując przy tym własne rytmy zwane naturalnymi, pozostające w opozycji do rytmów wytwarzanych mechanicznie. To ono czyni je dostępnymi poznawczo. Lefebvre nazywa je metronomem. Inspirację do takiego ujęcia ciała Lefebvre znalazł u Michaela Foucaulta. W książce zatytułowanej *Nadzorować i karać* Foucault patrzy na ciało jak na narzędzie. Względem ludzkiego ciała kształtowana jest przestrzeń, a ciało jest jej podległe – dostosowuje się do rytmów i zasad w niej panujących. Na ciało

³ Ibidem, s. 172.

⁴ Ibidem.

ma również wpływ kategoria czasu – ma ono bowiem swój rytm biologiczny, cykliczny, np. tygodniowy czy miesięczny, który w dużej mierze jest jednak determinowany przez rytm środowiska. Dzięki odbieraniu przez zmysły i przetwarzaniu bodźców zewnętrznych reagujemy na to, co dzieje się w przestrzeni. Człowiek w mieście wypracowuje określone taktyki poruszania się⁵. W ten sposób może przeciwstawiać się narzuconemu porządkowi. Zmienia je według własnych potrzeb i uznania. Ludzki organizm dąży do jak najmniejszego wydatkowania energii, dlatego podejmuje próby podporządkowywania sobie przestrzeni. Jednak hegemon, jakim jest miasto, zmusza swoich mieszkańców do zwiększonego wysiłku.

1. Rytmoanaliza – badania

Pierwszy etap: wywiad swobodny z przechodniami

W pierwszym etapie badań przeprowadzony został wywiad swobodny z przechodniami na ulicy Św. Marcin. Badani w większości chętnie udzielali odpowiedzi na zadane pytania. W badaniach wzięło udział 14 osób. W wynikach zostały uwzględnione zarówno płeć, wiek, jak i obecna sytuacja życiowa. Badani zostali podzieleni na trzy grupy: studenci, ludzie aktywni zawodowo i emeryci. Na pytanie o sposób postrzegania wpływu zmian w infrastrukturze miasta na życie mieszkańców 13 spośród 14 badanych odpowiedziało, że dostrzega negatywne skutki w postaci utrudnionego dostępu do punktów położonych w centrum. Na pytanie o rodzaj funkcji spełnianej przez ulicę Św. Marcin wszyscy badani wskazali na jej dawniejszy reprezentacyjny charakter. Poruszyli oni przy tym dwa istotne problemy: zamieranie funkcji ulicy spowodowane pracami modernizacyjnymi i nieadekwatność proponowanej przez miasto komunikacji zastępczej.

Drugi etap: gromadzenie materiałów wizualnych

W drugim etapie badań zgromadzone zostały materiały audiowizualne. W toku obserwacji wyłoniło się kilka grup w różnym stopniu związanych z ulicą Św. Marcin, posiadających własny, charakterystyczny rytm poruszania się, w tym: robotnicy dokonujący prac modernizacyjnych na odcinku Rondo Kaponiera – Św. Marcin, przechodnie, kierowcy samochodów i rowerzyści. Rytmu te pozostają ze sobą w określonych relacjach.

⁵ O taktykach podmiotu w ujęciu Michaela de Certeau pisze K. Miciukiewicz, https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/5040/1/14_Konrad_Miciukiewicz_Miejskie%20strategie%20i%20taktyki_185-198.pdf [1.01.2008].

Trzeci etap: próba ingerencji w rytm

Badania obejmowały próbę ingerencji zakłócającej rytm w postaci napisów o treści „Świeżo malowane” wykonanych na chodniku. Działania miały na celu sprawdzenie możliwości wpływania na rytm. Treść napisu nie była przypadkowa. Umieszczenie tego rodzaju informacji na chodniku było podwójną grą znaczeń, złamaniem konwencji. Taki napis mógłby pojawić się na obiekcie, którego jednostka „używa” do określonych celów, np. na ławce, która służy do odpoczynku. Ostrzeżenia na obiektach, które służą mieszkańcom, a co za tym idzie – zużywają się i wymagają renowacji, nie budzą niczyjzego zdziwienia. Napis został powtórzony w kilku miejscach chodnika, w różnych odstępach po jednej stronie ulicy. Dokonanie tego rodzaju ingerencji przyniosło ciekawe poznawczo wyniki. Akcja miała miejsce w godzinach porannych, a więc w momencie największego nasilenia ruchu pieszych. Osoby przemieszczające się po chodniku w większości nie zwracały uwagi na napis. Czynnikiem zakłócającym płynność przemieszczania się była za to osoba tworząca napis. Wynika to z zależności między czasem a dystansem, jaki trzeba pokonać pieszo z powodu braku sprawnie działającej komunikacji miejskiej. Młodzi ludzie idą w szybkim tempie, spieszą się do szkoły, pracy, na zajęcia. Ponadto zwykle używają „załuszczy dźwięków” otoczenia w postaci słuchawek. Osoby starsze bądź niepoddane presji czasu zwracają większą uwagę na otoczenie. Napis zauważali także kierowcy samochodów stojący na światłach i rowerzyści. Eksperyment pokazał, że tak subtelna ingerencja nie jest w stanie wywołać zmiany rytmu.

Zdjęcie 1. Świeżo malowane

2. Wyniki obserwacji

Pierwszy rodzaj relacji: rytm robotników i przechodniów

Przykładem zaobserwowanych, swobodnie współlistniejących rytmów są widoczni na zdjęciu⁶ pracujący robotnicy i poruszający się wzdłuż barierek piesi. Rytm pracy robotników w zestawieniu z rytmem poruszania się pieszych jest bardziej statyczny. Praca ludzi i maszyn ma charakter interwałów. Maszyny co jakiś czas zastygają w bezruchu kiedy robotnicy przerywają pracę.

Zdjęcie 2. Eurytmia

Jest to przykład eurytmii – współlistnienia kilku rytmów, niepowodującego zaburzeń, jak w zdrowym organizmie.

Drugi rodzaj relacji: rytm poruszania się pieszych

Innego rodzaju rytmem jest sposób poruszania się pieszych. Na chodniku najczęściej dochodzi do arytmii. Przechodnie, spiesząc się, wpadają na siebie. Muszą także pokonać różnego rodzaju przeszkody w postaci dziur w chodniku, studzienek kanalizacyjnych, latarni, koszy na śmieci, pozostałości po pracach modernizacyjnych. Zimą poruszanie się po oblodzonych i nieodśnieżonych chodnikach jest szczególnie trudne dla osób starszych, nie w pełni sprawnych

⁶ Wykorzystane w artykule zdjęcia pochodzą z własnych zbiorów.

ruchowo, matek z małymi dziećmi oraz podróżnych z walizkami. Pieszy zazwyczaj dokonuje wyboru strategii przemieszczania się, jeśli jest to możliwe, albo omijając przeszkodę, albo nad nią przechodząc. Sytuacja jest znacznie bardziej utrudniona, gdy na chodniku pojawia się rowerzysta, który w tej sytuacji jest w pozycji silniejszego. Poniżej przedstawiam przykład polirytmii.

Zdjęcie 3. Między eurytmią a arytmia

Robotnicy, którzy wykonują prace na obszarze nieodgrodzonym od ruchu pieszych, ograniczają tym drugim przestrzeń poruszania się. Na drugim planie widać rowerzystę jadącego po chodniku i zmierzającego w stronę przejścia dla pieszych. Z kolei piesi czekają na odjazd tramwaju blokującego im możliwość przejścia przez pasy.

Istnieje płynna granica między eurytmią a arytmia. Aby to dobrze zrozumieć, wyobraźmy sobie sytuację, że tramwaj blokuje przejście dla pieszych, mimo iż mają oni zielone światło uprawniające ich do przejścia na drugą stronę. Na chwilę przed odjazdem tramwaju zniecierpliwiony rowerzysta podejmuje próbę przejechania. Wtedy motorniczy gwałtownie hamuje, co stanowi zagrożenie dla pasażerów. Dochodzi do nałożenia się rytmów.

Trzeci rodzaj relacji: rytm poruszania się pieszych i pojazdów

W układzie tym zwykle panuje eurytmia – pojazdy poruszają się po jezdni, a piesi po chodniku. Do arytmii dochodzi wtedy, gdy pieszy łamie przepisy i przechodzi w miejscu niedozwolonym bądź w chwili, gdy nie jest do tego uprawniony.

Zdjęcie 4. Miejskie strategie oporu. Rytm jako własność społeczna

Na przedstawionym zdjęciu widać, jak rowerzysta przejeżdża na czerwonym świetle. W tym samym czasie dwie inne osoby przechodzą mimo tego, że światło nie zmieniło się na zielone.

Spojrzenie digitalne

Osobną kategorię w kwestii rytmu i percepcji stanowi poruszanie się środkami komunikacji miejskiej. Uwaga pasażera jest bardzo rozproszona. Docierają do niego jedynie fragmentaryczne informacje. Dlatego za pomocą aparatu fotograficznego został przygotowany materiał wideo stanowiący ilustrację takiego sposobu postrzegania. Jedyнным momentem, w którym użytkownik komunikacji miejskiej może „zawiesić oko” na konkretnym obiekcie, jest oczekiwanie na zmianę światła. Nie jest to jednak czas pozwalający na dokonanie interpretacji fragmentu widzianej semiosfery. Nie jest też możliwe wychwycenie niewielkich fragmentów otoczenia. Wizualnie dostępne są wielkoformatowe obiekty.

Wnioski

Badania wykazały współistnienie wielu rytmów w obrębie ulicy Św. Marcin. Zmiany rytmów, jakie wymusiły na mieszkańcach Poznania trwające prace modernizacyjne, spowodowały wytworzenie nowych taktyk poruszania się. Owa elastyczność i stosunkowo łatwe przystosowanie się do nowej sytuacji jest typową cechą mieszkańców ponowoczesnych miast. Zmiany wpłynęły na modyfikację taktyk oporu wobec hegemonu, jakim jest miasto.

Ciekawym rodzajem reakcji na ogrom występujących w przestrzeni miejskiej bodźców jest ich ignorowanie. Nasilenie bodźców zdaje się najbardziej uderzać w wizualność. Rytmoanaliza pozwala przywrócić człowiekowi ciało i zmysły. Prowadzi to do wniosku, że skoro nie wzrok i nie słuch, to może dotyk powinien zacząć odgrywać najważniejszą rolę w odbieraniu przestrzeni. Być może w odniesieniu do ponowoczesnego miasta powinniśmy zacząć mówić o całościowym doświadczeniu przestrzeni jako takim i spojrzeć na jednostkę tak, jak tego chciał Lefebvre – jak na bukiet rytmów.

Summary

Rhythm analysis on Święty Marcin street

XX century French sociologist Henri Lefebvre described social reality as rhythm. After his books this research method was named as rhythm analysis. Rhythm analysis was inspiration for carry out survey on main street in Poznań. From 2011 to now Poznań is still in rebuilt. Research rythmanalysis in Święty Marcin street was part of program "Strefa Święty Marcin" organized by CK Zamek. Research to last since November 2013 to January 2014. Research included interviews with passersby, free observations, short films, photographs, "wet painting" experiment. The result shows coexistence few kind of rhythms. Research shows that this specific rhythm in Święty Marcin street is results of all this changes. Moreover it's hard to change rhythm. Experiment with writing by chalk on sidewalk inscription "Wet painting" shows that people don't even look at person who is writing something on sidewalk in front of them. Human became practically blind and deaf on what happens around them. Conclusion is that only the body can understand rhythms.

Słowa kluczowe: rytm, rytmoanaliza, Henri Lefebvre, przestrzeń społeczna, polirytmia, arytmia, eurytmia, taktyki oporu

Keywords: rhythm, rhythm analysis, Henri Lefebvre, social space, polirhythmia, arrhythmia, eurythmia, tactics of resistance